

UOT 159.9.

**Fəridə Bilal qızı Əliyeva**

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müəllimi*

*<https://orcid.org/0009-0007-9448-0365>*

*E-mail: [aliyeva\\_farida@unec.edu.az](mailto:aliyeva_farida@unec.edu.az)*

*[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(3\).261-264](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(3).261-264)*

## MEŞƏLƏR TƏBİƏTİN AĞ CİYƏRLƏRİDİR

**Farida Bilal Aliyeva**

*lecturer at the Azerbaijan University of Economics*

## FORESTS ARE THE LUNGS OF NATURE

**Фарида Билал гызы Алиева**

*преподаватель Азербайджанского Государственного Экономического Университета*

## ЛЕСА – ЛЕГКИЕ ПРИРОДЫ

*Bura yaşıl möcüzədir, möcüzə  
Heyrətimin zirvəsinə çatmışam.  
Oturmuşam bir bulaqla diz-dizə  
Segahının ovsununa batmışam.*

**Tofiq Yusif**

**Xülasə.** Məqalədə meşələr, onların təbiətdə, Yer kürəsində canlı aləmin qorunub saxlanmasında, meşə heyvanları və bitkiləri üçün əlverişli mühit yaradılmasında rolu haqqında geniş məlumat verilmişdir. Həmçinin ekologiyanın pozulması ilə əlaqədar olaraq meşələrin məhv olması, qloballaşma istilik prosesləri və itirilmiş meşələrin bərpa olunması haqqında da yazılmışdır. Azərbaycan meşələri haqqında ümumi məlumat verilərək mənfi düşmənlər tərəfindən dağıdılmış meşə zolaqları açıqlanmışdır.

**Açar sözlər:** *Meşələr, oksigen, biosfera, iqlim saflaşması, Azərbaycan meşələri, qlobal istiləşmə*

**Abstract.** The forests in the article, their nature, living on Earth. The role of the world in the preservation of the environment and the creation of a favorable environment for forest animals and plants was widely reported. It is also written about the destruction of forests due to environmental degradation, global warming and the restoration of lost forests. General information about the forests of Azerbaijan and information about the forest strips destroyed by hated enemies have been made public.

**Keywords:** *Forests, oxygen, biosphere, climate change, Azerbaijani forests, global warming*

**Аннотация.** В статье дана обширная информация о лесах, их роли в природе, в сохранении живого мира на Земле, в создании благоприятной среды обитания для лесных животных и растений. Автор также повествует об уничтожении лесов из-за деградации окружающей среды, о проблемах глобального потепления и восстановления утраченных лесов. Представлены общие сведения о лесах Азербайджана и информация о лесных полосах, уничтоженных ненавистными врагами.

**Ключевые слова:** *леса, кислород, биосфера, изменение климата, леса Азербайджана, глобальное потепление*

Təbiətin ağ ciyərləri olan meşələr nəfəsimiz, oksigenimiz, yaşam mənbəyimizdir. Çaylar bəzən kəmərim kimi dolanar belinə, bəzən zümrüməsilə laylay çalar bu yatmış gözələ. Yayda yaşıl donunu geyər, qışda ağ libasa bürünər. Onun hər ağacında, hər kolunda bir tarix yaşayır. Quş-

larımız qoynunda cəh-cəh vurur. Hər fəslin öz rəngində görüşünə gəlir. Nazlı təbiətin sonasıdır meşələr. Meşələr təbiətin mühüm tərkib hissələrindən biri kimi canlı aləmin həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. Sadəcə desək, yer kürəsini meşələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Meşələr

canlılara nəfəs verməklə yanaşı insanların gözün oxşayar, ruhuna qida verir.

Yer kürəsində canlı aləmin qorunub saxlanması, bəzi kimyəvi elementlərin bioloji təbii dövranında, atmosferdə istiliyin, torpaqda nəmliyin, çaylarda və göllərdə su ehtiyatının yaranmasında, iqlimin saflaşmasında və bir sıra digər sahələrdə meşələrin rolu əvəzolunmazdır.

Məlumdur ki, meşə zolaqlarının olması torpağın yuyulmasının qarşısını alır, torpağın üst qatının sovrulmasına mane olur və sıx yerləşən ağacların hesabına kölgəliklər əmələ gəlir ki, bu da günəş şüalarının tam ötürülməsinə imkan vermir. Bütün bunlar meşə heyvanları və bitkiləri üçün əlverişli mühit yaradır. Meşələr suyu torpaqda tənzimləyir, quru küləklərin və tozlu tufanların qarşısını sipər kimi qoruyur. Ormanlar canlıların həyatı üçün zəruri olan oksigen mənbəyidir. Bir hektar meşədə yetişən ağaclar 200 insanı qəbul edəcəyi oksigenlə təmin edə bilər. Başqa sözlə 1 ha yaşıl sahə 5-6 ton oksigen verir və hər bir ağac il ərzində 120 kq oksigen istehsal edir ki, bu il ərzində 3 nəfərlik ailəyə bəs edir. Hesablamalara görə dünya meşələri ildə 283 qiqaton karbonləksid udur. Tək bir ağac fotosintez yolu ilə 1 saata 1,7 kilo oksigen istehsal edir.

Bu cür məlumatların sayı sonsuzdur, məhz bu baxımdan hər birimiz düşünməliyik ki, bəşəriyyətin məhvi yalnız insanların deyil, bütün canlı təbiətin məhvi deməkdir, bu isə bizim gələcək nəsillər qarşısında ən bağışlanmaz günahımız olar. Beləliklə meşələr su, torpaq, hava kimi biosferanın çox vacib olan komponentlərinin sabitləşməsi üçün şərait yaradan əsas mənbədir.

Yaşlanan meşə ağacları çürüyür, lakin köklərindən ayrılan yeni pöhrələrdən cavan ağaclar boy ataraq onları əvəz edir. Bu çürümə nəticəsində əmələ gələn göbələklər mineral maddələrin torpağa qayıtmasına kömək edir. Bu isə onu göstərir ki, təbiətdə həтта çürüyən ağac belə yeni bir prosesin başlanğıcına səbəb olur. Odur ki, meşələri qorumaq, yeni meşə zolaqları salmaq hər zaman insanlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edibdir.

Bir məsələni də nəzərdən qaçırmmaq olmaz ki, müasir dövrdə sənaye sahələrin texnogen inkişafı, şəhər əhalisinin sayının artması böyük sanitar-gigiyenik funksiyalar tələb edir, bunu da təbii yolla meşələr yerinə yetirə bilər.

Meşə ağaclarının kökləri tozabənzər bərk hissəcikləri tutub saxlamaqla yanaşı, həmçinin

müxtəlif inqrediyentləri zərərsizləşdirir. Tədqiqatlar göstərir ki, aerosol bulanlığını 20-40% azaldır, həтта bəzi ağac növlərinin ayırdığı fitosidlər bir çox xəstəlik törədən göbələkləri, mikrobları və virusları məhv edir. Məhz fitosidlərə səbəb meşələrin havası təmizlənir, saflaşır.

Meşələr faydalı bitkilərlə – cır meyvələr, giləmeyvələr həmçinin qiymətli dərman bitkiləri ilə zəngindir. Meşədə bitən qoz, badam və fıstıq ləpələrində kalorilik dərəcəsi süddən və buğda çörəyindən yüksəkdir.

Hazırda dünyanın inkişaf etmiş bir sıra ölkələrini, xüsusilə BMT-ni dünya meşələrinin hazırkı vəziyyəti, bir çox meşə yanğınları, səhrələşmə, torpaqların eroziyası və ətraf mühitin çirklənməsi kimi proseslər çox narahat edir. Meşəliklərin azalması yer səthinin temperaturunun artmasına səbəb olur ki, bu da global istiləşmənin əsas səbəblərindən biridir. Artıq iqlim dəyişilməsində istiləşmənin getdiyi müşahidə olunur. Bu isə təbii, həmçinin insan fəaliyyəti nəticəsində baş verir ki, bu da global problemlərin əsaslarından biridir. Bunun nəticəsidir ki, orta illik temperatur artmış və dünya əhalisi hazırda sudan korluq çəkir. Məhz insan fəaliyyəti nəticəsində istər sənaye, enerji istehsalında, istər hava, su, yer nəqliyyatı, kənd təsərrüfatı, mənzil-kommunal sahəsində atılan tullantıların kanalizasiyalarla su hövzələrinə axıdılması və meşələrin nizamsız qırılması nəticəsində global problemlər yaşayırıq.

BMT-nin məlumatına görə, son 10 ildə yanacaq üçün sərf edilən oksigen itkisinin miqdarı xeyli artmışdır. Bu müddət ərzində sənayeden və digər sahələrdən atmosfərə 360 mlrd ton karbon və digər zəhərli qazlar buraxılmışdır. Dünyada meşə və yaşıllıqların yaratdıqları oksigenin təxminən 23% sənayeyə, yaşayış sahələrinin qızdırılmasına sərf edilir. Hesablanmışdır ki, bu miqdar oksigenlə 43 mlrd adam təmin edilə bilər. Bütün bu göstərilən faktlar və rəqəmlər onu sübut edir ki, artıq bu sahədə düşünüb-düşünməyin vaxtı çatmışdır.

Qeyd etsək ki, meşələrin çox hissəsi 5 ölkədə – Braziliya, Kanada, Çin, Rusiya və ABŞ-dədir. Meşə sahəsi 850mln ha olan Rusiya dünyada ən böyük meşə sahəsinə sahibdir. İndi bu ölkələrdəki məsələlərdə də böyük ərazilərdə artıq ağac yoxdur. BMT-nin hesabatına görə dünyada hər il təxminən Yunanıstanın sahəsindən 100 dəfə böyük ərazilərdə meşələr yox olur.

Meşələrin belə azalmasına xüsusilə taxta-şalban istehsalı, əkinçilik, meşə yanğınları, insanların laqeyd münasibəti, nizamsız qırılmalar mənfi təsir göstərir. Ümumiyyətlə, son iki əsirdə meşələrin 40% , ötən 40 ildə 460 mln hektarı məhv olub. Bundan başqa dünyadakı ağac növlərindən 10% yəni 8 mindən çox ağac növü yox olma təhlükəsi ilə üzləşibdir.

Vaxtilə Azərbaycanın ümumi ərazisinin 35%-i meşə ilə örtülü olmuşdursa, hazırda bu 11,8%-i təşkil edir. Odur ki, ölkəmiz az meşəli zona hesab olunur. Bunun bir səbəbi də düşmənin tapdığı altında 30 il qalan 54000 ha meşə zolaqlarımızın vəhşicəsinə məhv edilməsi nəticəsindədir. Lakin unutmamaq olmur ki, Azərbaycan meşələri ağac növlərinin zənginliyi ilə fərqlidirlər. Bu da düşmənin nəzərindən qaçmamış və işğal müddəti bu sərvəti qonşu ölkələrə satmaqdan belə çəkinməyib. Öz iqlim şəraitinin zənginliyi ilə Azərbaycan dünyanın bir çox ölkələrindən fərqlənir. Doqquz iqlim qurşağından yeddisinə malik olduğundan onun meşələri füsunkarlığı ilə seçilir. Bir çox xarici tədqiqatçılar, o cümlədən iranlı alim Rəşidəddin Fəzlullah, Məhəmməd Naxçıvani öz əsərlərində Azərbaycan meşələrinin nadir ağac və kolları haqqında məlumat yazmışlar. Dünyada yayılmış bütün meşə bitki növlərinə burada rast gəlinir. Ümumiyyətlə Azərbaycan florası çeşidinə görə Qafqazın digər ölkələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Belə ki, Qafqazda bitən ümumi bitki çeşidinin 66%-i Azərbaycanda mövcuddur. Azərbaycanda meşələrini əsasən üç növ ağac – vələs, palıd və fındıq əhatələmişdir. Bundan başqa, bu meşələrdə ağcaqayın, cökə, qızılağac, söyüd, qovaq, qaragac və digər enliyarpaqlı ağaclara da rast gəlinir. Azərbaycan Respublikası nadir ağac və kolların vətəni sayılır. Bu torpaqda bitən qara cökə meşələrin nadir incisi hesab olunur, həmçinin cənub zonasında yerləşən talış meşələrində dünyanın çox az ölkəsində təsadüf olunan dəmir-ağac bitir. Qarabağ meşələrinin zənginliyi və füsunkarlığı isə dillər əzbəridir. Vaxtilə Qarabağa səfər edən Aleksandr Düma buradakı əsrarəngiz təbiətə, zəngin bitki örtüyünə dünyanın heç bir yerində rast gəlmədiyini özünün xatirələrində yazmışdı. Mənfur niyyətli erməni düşmənlərimiz torpaqlarımızı zəbt edərkən ilk olaraq məhz məşhur Topxana meşələrini qırmağa başlamışdı. Çünki onlar bilirdi ki, Azərbaycanımızın əvəz-

siz incisi olan Topxana meşəsi öz zənginliyi ilə fərqlidir.

Meşələrimizdə arıçılığın inkişafı üçün də əlverişli şərait vardır. Hazırda meşə müəssisələrində 700-ə yaxın arı ailəsi saxlanılır. Arılar meşə bitkilərinin tozlanmasına köməklik edir, bol toxum məhsullarının alınmasına şərait yaradır və əlavə bal məhsulu alınmasını təmin edir. Çox təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində meşələrimizə külli miqdarda ziyan vurulmuşdur. Belə ki, Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Xankəndi (Şuşa rayonu da daxil olmaqla), Xocavənd, Ağdərə meşə təsərrüfatlarının 261 min hektardan artıq meşə sahələri vəhşicəsinə qırılaraq talan edilmişdir. Orada bitən çox qiymətli palıd, fındıq, vələs, ağcaqayın, ayı fındığı, qoz, şərq çınarı kəsilərək Ermənistan və İrana daşınıb. İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda olan təbiət, qoruq və yasaqlıqlarımız da düşmənin vəhşi caynaqlarına məruz qalmışdır:

**1.** Laçın rayonunda Qaragöl DTQ-1987 də yaradılmış 240 ha sahəsi var idi-tamamilə məhv edilib.

**2.** Zəngilan rayon Bəsitçay DTQ-1974 də H. Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır və bu Avropada unikal meşə sayılır, burada olan Çinar ağacları kökündən qırılaraq məhv edilmişdir. Qoruğun 107 ha sahəsindən indi 42 ha qalıb (65%)

**3.** Qubadlı rayon Təbiət Yasaqlığı- 1969 da yaradılmışdır 6923 ha sahənin 1577 ha məhv edilib.

**4.** Laçın rayonunda 1988 də 75000ha sahə olub- indi isə 4457 ha qalıb, 3043 ha erməni vandalları tərəfindən məhv edilib.

**5.** Zəngilan rayonunda Arazboyu Dövlət Təbiət Yasaqlığı 1993 də yaradılıb, sahəsi 1700 ha idi, hazırda 135 ha qalıb – 1565 ha məhv edilib.

**6.** Daşaltı dövlət təbiət Yasaqlığı 1981 də H. Əliyev tərəfindən yaradılıb, 1988 də 400 ha sahəsi olub, hazırda 350 ha 50 ha-ı yenə də ermənilər tərəfindən məhv edilib.

Meşələrin qorunub mühafizə edilməsi və yeni meşə zolaqlarının salınması istiqamətində dünyada olduğu kimi ölkəmizdə də xeyli məqsədyönlü iş aparılıb və aparılır. Bu gün regionlarda infrastrukturun inkişafı ilə bağlı hazırlanan, demək olar ki, bütün dövlət proqramlarında meşələrin bərpası və inkişafı ilə bağlı müddəalar öncül yerlərdən birini tutur. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yarandığı ilk gündən – 2001-

ci ilin may ayından bu günə kimi ardıcıl və düzgün ekoloji siyasət yeridərək meşələrin bərpa olunması və yeni meşə zolaqlarının salınması ilə yanaşı, meşələrin qorunub mühafizə olunması istiqamətində də ciddi uğurlara imza atıb. Nazirliyin saytında verilən rəsmi məlumata görə, təkcə ötən 2010-cu ildə meşələrimizin bərpası istiqamətində sözügedən nazirlik tərəfindən xeyli işlər görüldü. Belə ki, nazirliyin tabeli qurumları tərəfindən həmin il ərzində 10550 hektara qarşı 10696 hektar sahədə meşə bərpa, o cümlədən, 3500 hektara qarşı 3521 hektar sahədə meşə əkinini və səpini, 7175 hektar sahədə isə təbii bərpaya kömək tədbirləri görüldü. Bundan əlavə, saytın məlumatına görə, tinglik sahələrində yetişdirilən ağac və kol cinslərindən ibarət müxtəlif çeşidli 24,3 min ədəd əkin materialları nəzərdə tutulan meşə əkinini, təmir doldurma işləri və magistral yol kənarları, çay və su hövzələrinin ətrafına əkilib. Nazirlik və onun müvafiq qurumları ötən illər ərzində meşələrin qanunsuz qırılması hallarına qarşı mübarizədə də xeyli uğurlara imza atıb. Belə ki, adıçəkilən qurumun məqsədyönlü siyasəti nəticəsində Respublikamızın meşələrində 2003-cü ildəki qanunsuz meşə qırılması halları 49 min kubmetrlik həcmdən azalaraq 2010-cu ildə cəmi 34,9 min kubmetr təşkil edib ki, bu da kiçik uğur sayıla bilməz. Hazırda meşələrin qorunub mühafizə olunması ilə 1300 nəfər meşə mühafizə işçisi məşğul olur ki, onlar da bu işə operativ nəzarəti həyata keçirir. 2010-cu il ərzində protokollaşdırılmış qanunsuz qırıntılara görə 374 nəfər meşə mühafizə işçisi barəsində müxtəlif intizam tənbeh tədbirləri həyata keçirilib. Statistik məlumatlara görə, ümumiyyətlə son 15 il ərzində Azərbaycanda meşələrin bərpası üzrə görülən tədbirlərin həcmi iki dəfə artıb.

BMT Baş Assambleyası 1,6 milyard dünya insanının həyatında meşələrin daşdığı həyati əhəmiyyəti nəzərə alaraq 2011-ci ili Beynəlxalq meşə ili elan edib. Bununla bağlı ölkəmizdə də xeyli tədbirlər keçirilmiş, 60 hektarlıq bataqlıq əraziyə ümumilikdə 10 milyon 50 min kubmetr qrunut səpilərək 39 hektar sahədə həmişəyaşıl

zeytun ağacları əkilib. Ümumilikdə Azərbaycanın meşə fondu 10 milyona qədər yaşıllaşdırma işləri aparmışdır. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən landşaftın yaşıllaşdırılması məqsədilə Bayıl yamacında da 60 hektarlıq sahədə ağaclar əkilib. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin “Yaşıl Bakı” İctimai Birliyi ilə keçirdiyi iməcilikdə isə 4 hektarlıq sahədə 3000 ədəd sərv və zeytun ağacları əkilib. Ağacəkmə ilə bağlı iməciliklər Respublikanın bütün yerli meşə təsərrüfatlarında, o cümlədən Bakı-Quba, Bakı-Şamaxı, Ələt-Salyan və Ələt Hacıqabul magistral yollarının kənarlarında da keçirilib. Bu gün nazirlik tərəfindən ölkə boyu aparılan yaşıllaşdırma siyasəti uğurla davam etdirilir. Son illər bir sıra bölgələrdə yanacaqın olmaması səbəbindən baş verən qanunsuz meşə qırıntıları ilə mübarizədə ciddi uğurlara imza atmış nazirlik yaşıllıqlar diyarı Azərbaycanı cənnətməkəna çevirmək məqsədindən bir an da geri çəkilməyərək bu yolda böyük işlər görür.

Hər müəllimin borcudur ki, bütün bunlar haqqında tələbələrində məlumat verməklə onlarda torpaqdan yalnız nemət götürmək məqsədi ilə istifadə etmək deyil, ona nəvəziş göstərmək, yaşıllıqları qorumaq lazımdır kimi fikirləri formalaşdırsın. Hər tələbə bir ağac əksə vətənimiz yaşıllıqlar diyarına çevrilər.

**Problemin aktuallığı.** Təbiətin balansının pozulmasında meşələrin azalması qlobal istiləşməyə səbəb olur. Bununla bağlı BMT-nin məlumatından görünür ki, son 10 ildə yanacaq üçün sərf edilən oksigen itkisinin miqdarı xeyli artmışdır. Bütün ölkələrdə bu problemin həlli haqqında geniş müzakirələr aparılır və yeni meşə zolaqlarının salınması ilə bağlı müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Odur ki, problemin müasir dövrümüzdə tədqiqata cəlb olunması, araşdırılması onun aktuallığını əsaslandırır.

**Problemin elmi yeniliyi.** Məqalədə ilk dəfə olaraq Azərbaycan meşələri haqqında məlumatların təlim prosesində istifadə edilməsi problemi araşdırılır.

**Problemin praktik əhəmiyyəti.** Məqalədə Azərbaycanda meşələrin azaldığı bölgələr araşdırılmış onların həlli yolları müəyyən edilmişdir.

## Ədəbiyyat

1. Səfərova S. “Azərbaycanda meşələrin bərpası və artırılması” -Bakı, 2011.
2. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Meşə anlayışı haqqında məlumat. [http://anl.az/down/meqale/baki\\_xeber/2011/may/172729.htm](http://anl.az/down/meqale/baki_xeber/2011/may/172729.htm)
3. <http://eco.gov.az/az/fealiyyet-istiqametleri/mesheler>

Redaksiyaya daxil olub: 29.04.2025.